

مدرسه عالی فقه و معارف اسلامی

علم ائمه عليهم السلام از نظر عقل و نقل

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته فقه و معارف اسلامی

نگارش؛ منصف علی مطهری

استاد راهنما؛ حجة الاسلام و المسلمین سید محمد علی داعی نژاد

استاد مشاور؛ حجة الاسلام و المسلمین سید محمد رضا موسوی فراز

خرداد ۱۳۸۵

کتابخانه جامع مرکز جهانی علوم اسلامی

شماره ثبت:

۱۵۶۱

تاریخ ثبت:

-

□ مسؤولیت مطالب مندرج در این پایان نامه، به عهده نویسنده می باشد.

□ هرگونه استفاده از این پایان نامه با ذکر منبع، بلاشکال است و نشر آن در داخل کشور منوط به اخذ مجوز از مرکز جهانی علوم اسلامی است.

تقدیم و اهداء:

به مناسبت نامگذاری سال ۱۳۸۵ به نام سال
رسول اعظم ﷺ این تحقیق ناچیز را تقدیم می‌کنم
به آخرین سفیر الهی و افضل مرسلین حضرت
محمد ﷺ همچین تقدیم می‌کنم بر روح بلند
فرزند راستین زهرا علیها السلام حضرت امام خمینی رحمته الله که
در آستانه هفدهمین سالگرد آن قرار داریم و
همچنین تقدیم به روح قتیل سحر حضرت حجة
الاسلام و المسلمین قائد شهید سید عارف
حسین الحسینی قائد فقیه شعیان پاکستان.

تقدیر و تشکر:

«من لم يشكر المخلوق لم يشكر الخالق»

حمد و ستایش خداوندی را سزاوار است که انسان را با علم و دانش آشنا ساخت و سلسله پیامبران، به ویژه خاتم النبیین را والاترین عالم و معلم جامعه بشریت قرار داد و با نصب اوصیاء او، نعمت خود را بر اهل عالم تمام کرد.

و تشکر از استاد محترم راهنما حضرت حجة الاسلام و المسلمین آقای سید محمد علی داعی نژاد که لطف فرمودند راهنمایی این پژوهش را به عهده گرفته و با راهنمودهای عالمانه و بزرگوارانه‌ای در تدوین این پژوهش ما را یاری نموده و تقدیر و تشکر صمیمانه از استاد محترم مشاور حضرت حجة الاسلام و المسلمین آقای سید محمد رضا موسوی فراز که در تدوین این رساله از مشاوره‌ای عالمانه و دلسوزانه ایشان بهره کافی بردم.

و تقدیر و سپاس از مدیریت محترم مرکز جهانی علوم اسلامی که زمینه‌ای تحقیق و پژوهش را برای طلاب فراهم نموده‌اند، و همچنین از بخش پایان نامه که در این راستا سعی و تلاش فراوانی کرده و می‌کنند، خداوند برای همه این عزیزان اجر و پاداش خیر عنایت فرماید.

چکیده مطالب

امامت در مکتب شیعه جز اصول دین شمرده می‌شود و در ردیف توحید، نبوت، معاد، قرار دارد در مکتب شیعه وظایف امام همان وظایف پیامبر به جز «وحی» است امام تمام وظایف پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را انجام می‌دهد درست است که با رحلت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله باب وحی بسته شد و وحی رسالی در کار نیست ولی این به این معنی نیست که مردم در بیان عقاید و تشریح فروع و احکام بی نیاز می‌باشند بلکه نیاز جامعه برای انجام این وظایف باقی است و قیام به وظایف پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بدون علم وسیع و گسترده و بدون خطاء و مصون بودن از لغزش امکان ندارد؛ لذا در این تحقیق سعی شده است که این علم گسترده را برای امام علیه السلام ثابت کند و در این راستا هم از نظر عقل و هم از نظر نقل بر این مطلب پرداخته شده است.

در فصل اول، به کلیاتی پرداخته شده است مثل تعریف علم و اقسام آن و راه‌های حصول علم.

در فصل دوم، به حقیقت علم ائمه علیهم السلام پرداخته شده است چون ائمه اطهار علیهم السلام جانشینان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله اند و تمام وظایف آن حضرت را انجام می‌دهند باید به سؤالات مردم پاسخگو باشند برای پاسخگویی به سؤالات مردم باید از یک علم گسترده برخوردار باشند که آن علم اسمش علم لدنی است، علم لدنی عاری از خطاء است و لذا یقین آور است.

و علم لدنی افاضه شده از طرف خداوند است علم ائمه علیهم السلام اعتبار دارند.

منابع علم ائمه علیهم السلام قرآن، وراثت از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله صحیفه جعفر، الهام و تحدیث می باشد.

و علم ائمه علیهم السلام محدود است و مستقل نیست. قلمرو علم ائمه بسیار گسترده و وسیع است شامل تمام علوم قرآن، آگاهی به تمامی زبانها انسانها و حیوانات و آگاهی از حوادث گذشته و آینده و آگاهی از آنچه در آسمان و زمین است.

در فصل سوم، در باره علم غیب صحبت به میان آمده معنی غیب از نظر لغت و اصطلاح تعریف شده است علاوه از این آیات انحصار علم غیب به خداوند بررسی شده است که پاسخ دادیم که اینجا منظور از اختصاص علم غیب به خداوند علم غیبی است که مستقلاً و بالذات باشد، بعد از آن آیاتی که دلالت دارد بر اینکه خداوند به پیامبران علم غیب عنایت می کند، و همچنین آیاتی که دلالت دارند بر اینکه ائمه اطهار علیهم السلام هم علم غیب دارند.

و نیز ادله عقلی و نقلی بررسی شده است.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
□	تقدیم و اهداء
□	تقدیر و تشکر
□	چکیده مطالب

مقدمه (مقدمه و طرح تحقیق)

۲	مقدمه
۴	طرح تحقیق
۴	الف) تعریف مسئله و بیان سؤالهای اصلی تحقیق
۴	ب) سابقه و ضرورت انجام تحقیق
۵	ج) فرضیه‌های تحقیق
۶	د) هدف‌های تحقیق
۶	هـ) جنبه جدید بودن و نوآوری تحقیق
۶	و) روش تحقیق
۶	ز) روش و ابزارگرد آوری اطلاعات

فصل اول (حقیقت علم و اقسام آن)

۸	حقیقت علم
۹	علم در لغت
۱۰	معنای علم در اصطلاح
۱۰	الف) علم در اصطلاح متکلمان
۱۱	ب) علم در اصطلاح فلاسفه
۱۱	ج) علم در اصطلاح صوفیه

۱۳	..... (د) علم در اصطلاح جدید
۱۳	..... کاربرد واژه علم در قرآن
۱۳	..... ۱- به معنی دیدن
۱۴	..... ۲- به معنی دلیل و حجت
۱۴	..... ۳- به معنی شناختن
۱۴	..... ۴- به معنی فرمان
۱۴	..... ۵- به معنی دانستن و دانش
۱۵	..... کاربرد واژه علم در کلام معصومین <small>علیهم السلام</small>
۱۶	..... واژه‌های معادل علم
۱۶	..... ۱- حکمت
۱۷	..... ۲- ادراک
۱۷	..... ۳- شعور
۱۸	..... ۴- بصیرت
۱۹	..... ۵- وجدان
۱۹	..... ۶- درایت
۱۹	..... ۷- عرفان
۲۰	..... اقسام علم:
۲۰	..... تقسیم اول علم
۲۰	..... ۱- علم حضوری
۲۰	..... ۲- علم حصولی
۲۱	..... تقسیم دوم علم
۲۱	..... تقسیم سوم علم
۲۱	..... تقسیم چهارم علم
۲۲	..... تفاوت‌های علم حصولی و علم حضوری
۲۳	..... کیفیت و راه حصول علم
۲۶	..... الف) نظریه خواجه نصیرالدین طوسی
۲۷	..... ب) صدر المتألهین
۲۶	..... نظریه دانشمندان غربی درباره حصول علم
۲۷	..... ابطال نظریه فلاسفه غربی

۲۸	خلاصه بحث نظریات درباره کیفیت حصول علم
۲۹	ابزارهای شناخت:
۳۱	ابزار شناخت در روایات
۳۲	راه‌های شناخت
۳۲	۱- شهود معصومین <small>علیهم‌السلام</small> و راه بیرونی شناخت
۳۴	۲- راه حس
۳۴	۳- راه عقل
۳۵	۴- شناخت مستند به وحی
۳۷	۵- الهام

فصل دوم (حقیقت علم ائمه علیهم‌السلام)

۴۲	واژه «لذن» در لغت
۴۲	علم «لذن» در اصطلاح عرفاء و دانشمندان اسلامی
۴۴	تحلیل آیه علم لذنی
۵۰	علم لذنی ائمه اطهار <small>علیهم‌السلام</small>
۵۱	اقسام علم لذنی
۵۱	۱- وحی
۵۲	انواع وحی در قرآن
۵۲	وحی در روایات معصومین <small>علیهم‌السلام</small>
۵۳	قسم دوم علم لذنی به صورت الهام
۵۵	دو دیدگاه درباره چگونگی دست یابی به علم لذنی
۵۶	دیدگاه اول:
۶۰	دیدگاه دوم درباره چگونگی دست یابی به علم لذنی
۶۲	منابع علم ائمه <small>علیهم‌السلام</small>
۶۲	اولین منبع قرآن
۶۳	روایاتی درباره اینکه منبع علم ائمه <small>علیهم‌السلام</small> قرآن است
۶۴	دومین منبع وراثت از پیامبر اکرم <small>صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم</small>
۶۶	سومین منبع کتاب جعفر
۶۶	صحیفه جعفر چیست؟

۶۷	چهارمین منبع ائمه <small>علیهم السلام</small> صحیفه جامعه
۶۹	پنجمین منبع علم ائمه <small>علیهم السلام</small> اسم اعظم خداوند
۷۰	ششمین منبع علم ائمه <small>علیهم السلام</small> الهام
۷۰	هفتمین منبع علم ائمه <small>علیهم السلام</small> تحدیث (تکلم فرشتگان)
۷۲	هشتمین منبع علم ائمه <small>علیهم السلام</small> شهود و مکاشفه است
۷۴	نهمین منبع علم ائمه <small>علیهم السلام</small> روح القدس است
۷۴	تفاوت بین وحی و الهام و تحدیث و حدث
۷۶	ادله نقلی بر اعتبار علم ائمه <small>علیهم السلام</small>
۷۶	دلیل اول: آیه اولی الامر
۷۸	دلیل دوم: از ادله نقلی بر اعتبار علم ائمه <small>علیهم السلام</small>
۸۰	دلیل سوم: بر اعتبار علم ائمه <small>علیهم السلام</small>
۸۲	دلیل چهارم بر اعتبار علم ائمه <small>علیهم السلام</small>
۸۴	دلایل عقلی بر اعتبار علم ائمه <small>علیهم السلام</small>
۸۷	محدودیت علم ائمه <small>علیهم السلام</small>
۸۹	احتمالات اساسی در محدودیت علم غیب ائمه <small>علیهم السلام</small>
۹۳	قلمرو علم غیب ائمه <small>علیهم السلام</small>

فصل سوم (علم غیب ائمه علیهم السلام)

۹۵	غیب در لغت
۹۶	غیب در اصطلاح کتاب و سنت
۱۰۰	غیب در اصطلاح صدر المتألهین
۱۰۱	عقیده فلاسفه در علم غیب
۱۰۲	اقسام غیب
۱۰۵	فرق های علم خداوند و امام <small>علیه السلام</small>
۱۰۵	ادله نقلی علم غیب
۱۰۶	اختصاص علم غیب به خدا
۱۱۶	پاسخ به آیات انحصار علم غیب به خداوند
۱۲۱	دسته دوم: علم غیب پیامبران <small>علیهم السلام</small>
۱۲۴	علم غیب ائمه <small>علیهم السلام</small>

۱۲۴	..... دسته سوم: آیاتی که دلالت می‌کنند بر علم غیب ائمه <small>علیهم‌السلام</small>
۱۳۹	..... دلایل عقلی بر علم ائمه <small>علیهم‌السلام</small>
۱۳۹	..... دلیل اول:
۱۴۲	..... ادله روایی علم غیب ائمه <small>علیهم‌السلام</small>
۱۴۲	..... ۱- علم امام <small>علیه‌السلام</small> به کتاب
۱۴۴	..... علم به اسم اعظم خداوند
۱۴۵	..... ۳- آگاهی امام به تمام زبان‌ها و لغات
۱۴۷	..... ۴- آشنایی امام <small>علیه‌السلام</small> به زبان حیوانات
۱۴۸	..... ۵- آگاهی امام <small>علیه‌السلام</small> از آنچه بوده و خواهد بود
۱۵۰	..... ۶- آگاهی امام <small>علیه‌السلام</small> از مرگ و میرها و بلاها
۱۵۱	..... ۷- آگاهی امام <small>علیه‌السلام</small> از آن چه خدا در شب و روز پدید می‌آورد
۱۵۳	..... ۸- آگاهی امام <small>علیه‌السلام</small> از آن چه در زمین و آسمان است
۱۵۳	..... ۹- آگاهی امام <small>علیه‌السلام</small> به زمان فوت و اسباب شهادت
۱۵۴	..... ۱۰- آگاهی امام <small>علیه‌السلام</small> به علوم فرشتگان
۱۵۶	..... شبهات بر علم غیب ائمه <small>علیهم‌السلام</small>

خاتمه

۱۶۵	..... نتیجه‌گیری
۱۶۷	..... فهرست منابع

مقدمه

(مقدمه و طرح تحقیق)

مقدمه

از جمله مسائلی که از خواسته‌های اولیه و فطری انسان محسوب می‌شود شناخت و آگاهی است، تمایل به معرفت و عشق به دانایی با سرشت انسان آمیخته است و برای اینکه انسان به این خواست فطری دست یابد در طول تاریخ همواره تلاش‌های پی‌گیر از خویش نشان داده و رنج‌های فراوان تحمل نموده است. عشق به پی‌جویی و تحقیق در مسائلی گرچه در رابطه با نیازهای زندگی می‌تواند مطرح باشد چرا که می‌بینیم زندگی مادی انسان در پرتو پیشرفت دانش و صنعت به رفاه چشمگیری دست یافته و بسیاری از امکانات رفاهی به خاطر آن برای انسانها فراهم آمده است، ولی باید توجه داشت اگر این نیاز از یک پشتوانه فطری در عمق جان انسانها برخوردار نبود هیچگاه نمی‌توانست منشاء چنین فعالیتها و تلاشهای وسیع و گسترده‌یی باشد. اگر چه دستیابی به علوم و دانشها از نظر سهولت مقدمات و دشواری آنها یکسان نیستند ولی علمی هم که از دسترس افکار بشر بدورند از حقیقت یاد شده مستثنی نمی‌باشند بلکه اینگونه علوم احیاناً برای انسانهای کاوشگر و حقیقت جو بیشتر مورد توجه قرار می‌گیرند، از جمله مسائلی که آگاهی از آن از دیر زمان مورد توجه بوده امکان رسیدن انسان به علوم غیبی و اندازه ظرفیت انسان برای آگاهی از این علوم است. و نظر به اینکه رهبران آسمانی و امامان علیهم‌السلام با جهان غیب در ارتباط بوده اند، این تحقیق و اینکه قلمرو اطلاع آنان از غیب تا چه اندازه

بوده سامان یافت.

نکته‌ای که لازم به یاد آوری است این است که تحقیق در این مسئله تنها از نظر علمی شایان توجه نیست، بلکه آگاهی از آن می‌تواند ایمان انسان را نیرومندتر سازد و در تکامل معنوی انسان و اقتباس از افیاضات معنوی و روحی و هدایت‌های ویژه‌ای امام نقش سازنده‌ی داشته باشد، به عمین خاطر ما این بحث را از نظر عقل و نقل (آیات و روایات) مورد تحقیق و بررسی قرار می‌دهیم.

و در آخر شبهاتی وارده بر علم غیب ائمه علیهم‌السلام را ذکر خواهیم کرد.

طرح تحقیق

الف) تعریف مسئله و بیان سؤالهای اصلی تحقیق

این پایان نامه در پی تحلیل و بررسی اثبات علم ائمه علیهم السلام خصوصاً علم غیب ائمه علیهم السلام از دیدگاه عقل و نقل می باشد که در نقل از قرآن و اخبار استفاده خواهد شد.

- ۱- حقیقت علم چیست؟
- ۲- تعریف علم و اقسام آن کدام اند؟
- ۳- طرق حصول علم چیست؟
- ۴- آیا علم غیب مختص خداوند است یا آئمه علیهم السلام دارای علم غیب می باشند؟
- ۵- حدود علم ائمه علیهم السلام خصوصاً علم غیب آنها چیست؟
- ۶- علم ائمه علیهم السلام ذاتی است یا افاضی؟
- ۷- منابع علم غیب ائمه علیهم السلام چیست؟

ب) سابقه و ضرورت انجام تحقیق

متأسفانه در زمینه علم ائمه علیهم السلام چندان تحقیق مستقلی وجود ندارد و اگر دارند در خور این موضوع مهم نیست مثل کتاب علم امام مرحوم مظفر، معارف السلطانی فی کیفیت علم الامام، علم لامام و الاعتراض بالتهلکه، آگاهی سوم، علم امام علیهم السلام و پیامبر صلی الله علیه و آله علم الغیب الائمه، (ناشر مجمع جهانی اهل البیت) و در بعضی کتب ضمن

ویژگیهای ائمه علیهم السلام از علم آنان سخن گفته شده است مثل پیام قرآن، مکارم شیرازی، ج ۸، شرح جامعه کبیره، تألیف جوادی آملی، محاضرات سند، پاسداران وحی، امامت و انسان کامل از دیدگاه امام راحل علیه السلام، ولایت کلیه میرجهانین، بحر المعارف، امدادهای غیبی شهید مطهری، کشف المراد، شرح تجرید، عقاید الامامیه، و چند تا رساله‌های مهم در این باره نوشته شده است مثل رساله فی علم الغیب نمازی شهرودی، رساله فارسی و عربی بنام علم امام علامه طباطبایی، رساله شهید قاضی طباطبایی، در بعضی به جنبه شبهات پرداخته شده، مثل پاسخ به شبهات شهید جاوید، کتاب هفت سال... و علاوه بر اینها جوامع روایی شیعی روایاتی کثیری ذکر کرده‌اند.

عدم وجود کتاب مفصل در این باره که به همه جوانب پرداخته شده باشد نشان دهنده اهمیت و لزوم پرداختن به این موضوع می باشد، خصوصاً که از نظر مکتب تشیع امامت و ویژگی‌های امام که از آن جمله علم غیب امام علیه السلام است جزء مهمترین موضوعات دینی است که همواره مورد هجوم کج اندیشان و حق ستیزان بوده است و سابقه این اظهار نظرها به زمان خود ائمه علیهم السلام بر می گردد و بهترین منبع و بزرگترین آنها خود قرآن و روایات صحیح السند می باشد.

ج) فرضیه‌های تحقیق

- ۱- علم ذاتی، مختص به خداوند می باشد
- ۲- علم نسبت به ائمه افاضی است نه ذاتی
- ۳- ما بر علم ائمه دلایل عقلی و نقلی زیادی داریم
- ۴- آنچه لازم است ائمه اطهار بدانند خداوند بر آنها افاضه می کند
- ۵- علم ائمه محدود است بر خلاف علم خداوند که نامحدود می باشد.

د) هدف‌های تحقیق

هدف از تحقیق و بررسی علم ائمه رسیدن به موارد ذیل است:

- ۱- اثبات علم برای ائمه از نظر عقل و نقل
- ۲- اثبات محدوده و قلمرو علم ائمه
- ۳- فرق‌ها و تفاوت‌های علم ائمه با علم خداوند
- ۴- پاسخ به شبهات وارده بر علم ائمه علیهم‌السلام.

ه) جنبه جدید بودن و نوآوری تحقیق

همانگونه که در بحث ضرورت تحقیق گذشت در زمینه علم ائمه تحقیق مفصل و مستقل چندان وجود ندارد بعضی از کتب به بعضی از جنبه‌ها علم امام علیه‌السلام پرداخته‌اند و بعضی هم که در این باره مستقل نوشته شده‌اند شایسته این موضوع نمی‌باشند و بنده در این تحقیق بر همه جوانب علم امام علیه‌السلام از نظر عقل و نقل پرداخته‌ام که علاوه بر نقل از نظر عقل هم به طور مفصل پرداخته شده است که وجه تمایز از تحقیقات دیگر می‌باشند.

و) روش تحقیق

با توجه به موضوع پایان نامه استفاده از استدلال عقلی مراجعه به کتاب و سنت می‌باشد.

ز) روش و ابزارگرد آوری اطلاعات

این پایان نامه کتابخانه‌ای و نرم‌افزاری می‌باشد.

فصل اول

حقیقت علم و اقسام آن

حقیقت علم:

گاهی ما در زندگی به واژه‌هایی بر خورد می‌کنیم که در ابتداء واضح و روشن به نظر می‌رسد و نیازی نیست که ما برای آن واژه تحقیق و تفحص کنیم. یکی از این واژه‌ها «علم» است که در ابتداء خیلی واضح به نظر می‌رسد و انسان احساس نمی‌کند که این واژه مبهم است ولی با دقت بیشتر روشن می‌شود که نیاز به بررسی دارد، و ما این واژه را بررسی می‌کنیم چون بحثی که منظور ما است علم ائمه است سپس برای اینکه وارد این بحث شویم باید در لغت و اصطلاح این واژه بحث کنیم تا موضوع به طور کامل واضح بشود، دانشمندان در این باره اختلاف دارند که آیا خود مفهوم علم قابل تعریف هست، یا علم برای همه شناخته شده است و حقیقت‌اش به خودی خود آشکار است و افراد و موارد آن مشخص و ممتازند، و یا اینکه مفهوم علم شناخته شده نیست، اما اگر جستجو بشود می‌توان آن را شناخت، و موارد علم را تشخیص داد، و یا اینکه علم گنجینه است سر بسته و سر یست از همه کس پوشیده و به حقیقت آن نمی‌توان راه یافت که در این جا نظر برخی از دانشمندان مسلمان در این مورد نقل می‌شود.

۱- فخر رازی علم را بی نیاز از تعریف و تصوّر آن را بدیهی می‌داند و برای این امر استدلال کرده است:

الف) انسان می‌داند که وجود دارد و این علم ضروری و بدیهی است علم مزبور علمی خاص است و عام همواره ضمن خاص وجود دارد و بر همین دلیل علم به طور کلی برای انسان حاصل است و حصول آن هم ضروری و بدیهی است.